

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 77-84

☆ ڈاکٹر ظہیر دلو

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

بابا فرید دی شاعری تے لہندی پر چھاواں

Abstract

The Lehndi accent has got the importance of common value in the punjabi classical poetry. By making base the poetry of Baba Farid, such poetic examples which prove that Lehndi dialect has vital role in the poetic form of Baba Farid's poetry. He has informed about the alternative dialect by analyzing it comparatively with other accent besides Lendi.

منکھ نال منکھ دی سانجھ مڈھلی اے۔ ایہہ سانجھ نہاوان دی لوڑ بولی پوری کیتی۔ پہلوں سینتاں تے پچھوں اوہناں سینتاں نے اکھراں دارنگ وٹایا تے ہولی ہولی بولی بتردی گئی۔ پنجاب وچ مڈھ توں ای پنجابی بولی جاندی ہائی۔ ایہندی معلوم تاریخ کوئی چار ہزار ورھے پرانی اے۔ اوس ویلے پنجابی بولی کس رنگ وچ ہائی ایس دی کوئی دس نہیں پیندی۔ جے ہک جھاتی جے پال دے ویلے تے پائیے تاں پنجاب افغانستان دی وادی لمغان توں شروع ہوندا دکھالی دیندا ہے۔ پروفیسر حبیب دے آکھن موجب:

”رئے جے پال والی لاہور اپنی آبائی سلطنت کی بتدریج تخفیف سے سخت نالاں
تھا اور سبکتیگین کے بار بار حملوں سے عاجز آ گیا تھا۔ ”تنگ آمد بچنگ آمد“ آخر
کار وہ ایک لشکر جبار لے کر کے جس کا رنگ رات کی طرح سیاہ اور جس کی چال

طوفانی لہروں کی طرح شوراگریتھی، لمغان کی وادی میں اُتر آیا۔ (1)

اودوں پنجاب دیاں سرحدیں دلی تے لمغان تیکر ہن۔ ایس وچ پہاڑ، صحرائے دریاواں دے لاگیاں دی وسوں نوں ہک دوجی توں دور رکھیا۔ جس کارن بولی دارنگ وٹیندا گیا۔ ایس رنگ دے وچن اچ وڈا ہتھ دھاڑ ویاں دیاں بولیاں دا وی ہا۔ جے اوپری جیہی نگہ وی پنجابی دے کلاسک تے ماریے تاں ساری دھوڑ او سے ویلے بہہ جاندی ہے تے اسانوں صاف دکھائی دیندا ہے کہ باروچ بیٹھا بابا فرید، ماجھے اچ بیٹھے شاہ حسین تے بلھے شاہ، پہاڑاں تے میاں محمد بخش اچ ہک رلت ہے۔ ایہہ رلیواں دسدا ہے کہ اوس ویلے ایہناں تھاواں دیاں بولیاں اچ کوئی وڈا وکھریاں نہیں سی۔ انہویں صدی وچ لہندی تے ماجھی وچکار گریسن دی واہی لکیر اوس توں پہلاں نہیں ہائی۔ نہیں تاں شاہ حسین دیاں کافیاں وچ لہندی دا ایہناں گوڑھا رنگ دکھائی نہ دیندا۔ اصل وچ سارے پنجابی کلاسک دائرہ ہلا سوما لہندی ہے۔ لاہور سولہویں صدی توں صنعتی پکھوں ابھر دا گیا۔ ٹکسال ہون کارن لوکائی دی آوا جائی ودھدی گئی۔ دکھو دکھ بولیاں دا اکٹھ ہویا۔ فارسی، عربی، دے واورولے تے اردو دے فیشن کارن ماجھی دارنگ وچیاں پر دوجی تھاویں باراں دی بولی اوہی رہی جیہڑی بارہویں صدی وچ ہائی۔ بس آٹے اچ لون جتا وٹاندا راہی ہویا۔

ایس توں اڈ سارے کلاسک شاعر جگت ہوندے ہن تے ایہناں دے کلام اچ بھرہی دارنگ چوکھیرا لہندا ہے۔ شاعر دی شاعری اوس دے من دا اُبال ہوندا ہے جو من وچ آؤندا ہے۔ اوہی اکھراں دا بابا نا پاوندا ہے۔ ایکتا تے اکٹھ اوہناں دے مزاج دا حصہ ہن تاہیوں اوہ بولی راہیں سارے خطے دے مزاج نوں نال لے کے کُردے ہن۔ ایہہ شاعری پنجاب دی کسے وی تھاں دا پڑھیاں پڑھدا ہے تاں اوس نوں اوپری نہیں جا پدی۔ تاہیوں تاں پنجابی صوفیاں دی شاعری وچ اسانوں کوئی ہک رنگ دکھائی نہیں دیندا۔ سگوں ایہہ کلام ون سونے لہجیاں نال سارے پنجاب دی اگوائی کردا ہے۔ ایہناں نے کلام راہیں سارے لہجیاں نوں ہوکلاوے اچ لیاندا ہے۔ پنجابی دے کلاسک شاعراں دی شاعری وچ وی اوہناں دے مزاج دی طرح ایکتا دا بھرواں رنگ اے۔

بابا فرید دی شاعری وچ سارے رنگ بھرویں دکھائی دیندے نیں۔ اوہناں دے شلوکاں وچ پوٹھوہاری، ماجھی، دھنی، ہندکو، چھاچھی، سرائیکی، تے لہندی لہجے اوپری جیہی نگہ نال ای دکھائی دے جاندے نیں۔ بابا فرید (1188-1280ء) اجودھن اجو کے پاکپتن وچ وسدے سن۔ ہُن تائیں دی تحقیق موجب باقاعدہ مڈھلے پنجابی شاعر منیندے ہن۔ گریسن

دی کیٹی ونڈ موجب پاک پتن لہندے وچ آ وندا ہے۔ اوہ لکھدے ہن۔

“I have assumed the following conventional line to mark the division between them. Commence at the northorn end of the pabbi range in the Gujrat district, go across the district to the Gujranwala town to Ramnager on the Chenab. Then draw a line nearly due south to the southern corner of Gujranwala, where it meets the northern corner of district of Montgomery. then continue the line to the southern corner of Montgomery on the Sutluj. Follow the Sutluj for a few miles and cross the northern corner of the state of Bhawalpur. Every thing to the east of this line I call Punjabi and everytihng to west of it I call Lahnda”.(2)

بابا فرید دی شاعری چوں لہندی کچھ پھرو لن توں پہلاں لہندی لہجے دے کجھ اصولاں منے جھاتی پالیے تاں شلوکاں نوں جھالن ویلے وڈی سوکھ رہوے گی۔ لہندی اچ لکھے ویلے نوں دسن لئی جملے دے اخیر تے ہا، ہان، ہا ہے، آ ہے دی ورتوں کیٹی جانندی اے۔ ایہناں اکھراں دی ورتوں داما جھی نال تھوڑا جیہا ٹا کرا اے جو گل نثر سکے۔

لہندی:	آیا ہا،	ہائی/آہی،	آئے ہان،	آئے ہا سے
ماجھی:	آیا سی،	آیا سی،	آئے سن،	آئے سن

ایسے طرحاں آون آ لے ویلے لئی چھیکو لے اکھروں ہٹا کے اوہدی تھاویں سی، ساں، سن، سیں، سائیں دی ورتوں

کیستی جاندی اے۔ ماجھی وچ ”سی“ ماضی دے معنے دیندا ہے۔ جدکہ لہندی وچ مستقبل دے۔

لہندی: میں آساں، آسیں آسی آسائیں

ماجھی: میں آواں گا توں آویں گا اوہ آوے گا اسیں آواں گے

”کچھن دسن (سوالیہ) لئی وی فقرے دے اخیر لے اکھرنوں ہٹا کے ”سو“ لا دتا جاند ا ہے جدکہ ماجھی وچ دو شہداں راہیں گل نتردی ہے۔

لہندی: آسو روسو آکھسو بھرسو

ماجھی: آدوگے؟ رووگے؟ کھوگے؟ بھروگے؟

لہندی دے گرامری اصولاں دی تھوڑی جیہی پھرولا پھرولی کرن توں بعد اسانوں ایس لہجے دے مصرعیاں دی بہتر سمجھن وچ سوکھائی ہوسی۔ لہجے پکھوں پوری جانکاری لئی منظوم تے نثری وکی دتی اے تاں جو پکا گوڑ لگ سکے۔ ایہناں ونگیاں وچ جتھے جتھے لہندی دا گرامری اصول اُگھڑواں اے، اوہدے اُتے ای اُلیکھا اے:

لہندی بولی تے گل کردیاں ڈاکٹر گل چرن سنگھ لکھدے ہن:

”اج توں 8-9 سو سال پہلاں تاں پنجاب دا ایہہ بھاگ بکتے ودھیرے لماسی

اتے بابا فرید دا علاقہ ضرور ای ایسے کھیت وچ پیندا سی۔ ایہو کارن ہے کہ ڈاکٹر

موہن سنگھ نے فرید، ابراہیم، کبیر، کمال ایتھوں تک کہ گورکھ ناتھ، چرپٹ ناتھ،

چند بردائی، حمیر تے خسرونوں اوہناں دیاں رچناواں وچوں اک خاص وکی

دے ادھار تے 11 ویں تے 15 ویں صدی دے لہندی پردھان کوی آکھیا

ہے۔“ (3)

بابا فرید دے کلام وچ کئی شلوک ایہیے دکھالی دیندے نیں جیہڑے لہندی لہجے دے گرامری اصولاں تے پورے

لہندے نیں۔ گرامری اصولاں توں دکھاجیہی لفظی جیہڑی خاص لہندی لہجے دی ہے اوس دا ماجھی نال ٹاکراوی کیتا ہے

تاں بے شلوک وچ لہندی لہجہ پوری طرح اُگھڑ سکے۔ وکی دے طور تے کجھ شلوکاں دی گرامر تے لفظی انج اے:

ماجھی
ادھورانا ہونا، تار تار ہونا، پکی توں (واحد
حاضر)، ویکھیا، بھالیا، ٹر پھر کے

جیس، وہاہی، کناں نال، سندا
(سُنیدا، آکھیدا، کریندا، ویکھیدا، ایہہ
خاص لہندی دے اکھرنیں جیہناں وچ ”ی“
دا وادھا ہوندا اے۔ شاہ پور دے علاقے وچ
ایہناں دی ورتوں ودھیری اے)

جاں، لاڑھا، کیس، شادی کرنا، ویاہنا، جاوے
گا

پک گئی، پکی ہوئی، کردی

کوک دیاں، چیک دیاں، گویا

جیہڑا ہویا (جیہڑا کم پہلے ہو چکیا ہووے)،
بوہے نال، بوہے اگے راہ تے، چاہیدا ہونا
(ضرورت ہونا) ادھورانا ہونا پیراں تھلے دیونا

جنگلی روٹی (درختاں دے پھل تے پھل
وغیرہ) سالن گھیو لگی، بہتے، چوکھے

شلوک لہندی انگ
جے جاناں لڑ چھجنا، پیڈھی پائیں گنڈھ
تیں جے وڈ میں نہ کو، سبھ جگ ڈٹھا ہنڈھ

چِت دھاڑے دھن وری، ساہے لئے لکھاء
ملک جو کنیں سُنیدا، مونہہ دکھالے آء

جند ووہٹی مرن ور، لے جاسی پرناء
آپن ہتھیں جول کے، کیں گل لگے دھاء

فریدا اکھیں دیکھ پتینیاں، سُن سُن رینے کن
ساکھ پکندی آئی آ، ہور کریندی ون

فریدا کوکیندیاں چاٹکیندیاں، متیں دیندیاں نت
جو شیطان ونجایا، سے رکت بھیریں چت

فریدا تھیو پواہی دبھ، جے سائیں لوڑیں سبھ
اک جھجے بیا لتاڑیے، تاں سائیں دے درواڑیے

فریدا روٹی میری کاٹھ کی، لاون میری بھکھ
جیہناں کھادی چو پڑی، گھنے سہن گے دکھ

سوہرے ڈھوئی نہ لہیں، پئے ناہیں تھاوں
پر واتڑی نہ پچھ ای، دھن سوہاگن ناؤں

پناہ، آسرا، نہیں، گل بات

فریدا چار گوائیاں ہنڈھ کے، چار گوائیاں سَم
لیکھا رب منگیسیا، توں آیوں کیہڑے کم

ٹُر پھر کے، سو کے، حساب کتا بھنگے گا (اوہ منگے
گا، فاعل ولے سینت)

اِکناں آٹا اگلا، اِکناں ناہیں لون
اگے گئے سنجاپسن، چوٹاں کھاسی کون

کتیاں، کئی اک، دو بے دن، چوکھا، ڈھیر
سارا سالن، روٹی نال لا کے کھان آلی شے
نہیں، سیہا پن گے، کھاوے گا

فریدا بار پرائے پسنا، سائیں مجھے نہ دیہہ
جے توں ایویں رکھی، جیو سریوں لیہہ

رکھن (verb) نالوں اخیر لا اکھر ہٹا کے
”سی“ لایا گیا جیہدے نال آون آلے ویلے
منے سینت ہے ”رکھے گا“۔ (”سنجاپسن“
تے ”کھاسی“ دوویں اکھر آون والے ویلے
نوں ظاہر کر رہے نیں۔ شہداں تے بنتر وچ
لہندی اصول اُگھڑواں اے)

سائیں سویاں کھل گئی، ماس نہ رہیا دیہہ
تب لگ سائیں سیوساں، جب لگ ہوسوں کھیہہ

”سیوساں“ تے ”ہوسوں“ لہندی وچ ایہہ
دوویں اکھر آون آلے ویلے لئی درتے
جانڈے ہن۔ ”سیوساں“ سواں گی تے ”ہو
سوں“ ہووے گی

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں، ایت نہ لائی چت
مٹی پئی اتولویں، کوئی نہ ہوسی مت

اُچیاں عمارتاں، جی، من، دل، متر، بلی،
ہووے گا

اُترے، ڈوبن، بہت ساری تریہہ، نہ بجھن آلی

کلر کیری چھڑی، آء اُلتھے ہنجھ
چجو بوڑن نہ پیویں، اُڈن سندی ڈنچھ

آباد کیجے (وسن توں)، پٹھ، زمین دے
تھلے، تلا، تازہ پانی دا چشمہ، جاوے گا، اکلا

چل چل گئیاں پنکھیاں، جینیں وسائے تل
فریدا سر بھریا بھی چلسی، ٹہکے کنول اکل

سوہنے رنگ دی، سئے رنگاں
دی، فرشتہ، کس، کیہڑے پروہنا

فریدا بھٹی گھڑی سونوی، ٹٹی ناگر لُج
عزرائیل فریشنا، کیں گھر ناٹھی اج

اتار، ختم کر، آوے گا

فریدا من میدان کر، ٹوئے بے لاه
اگے مول نہ آوسی، دوزخ سندی بھاہ

بھاؤ، وگن، دریا دا بھاؤ، حساب کتاب،
جاوے، مڑے

کندھی وہن نہ ڈھاہ، تو بھی لیکھا دیونا
جدھر رب رضاء، وہن تداؤں گو کرے

ساریاں دا، دل، موتی، گرانا، اصلوں،
ہرگز، محبوب، خواہش، دل، کسے دا

سھناں من مانک، ٹھاہن مول مچاگوا
جے توں پریا دی سک ہیوا نہ ٹھاہیں کہیں دا (4)

بڈھا ہویا شیخ فرید، کنبن لگی دیہہ

جے سو ورھیاں جیونا، بھی تن ہوسی کھیہہ (5)

ایس شلوک وچ اکھر ”ہوسی“ دی ورتوں لہندی دی گرامری اصول موجب ہوئی ہے۔ جیویں کہ پہلے گل ہوئی ہے کہ
شبد دے اخیر تے ”سی“ لگن نال فقرہ آون آ لے ویلے دے معنے دیندا ہے جدوں کہ ماحھی لہجے وچ ”سی“ لگن نال فقرہ لکھے
ویلے (ماضی) دا ہو جاندا ہے۔ اتھے ”ہوسی“ توں مراد ”ہووے گا۔“ ہے۔

فرید کو ٹھے منڈپ ماڑیاں، اُساریندے بھی گئے اُچیاں عمارتاں، اُسار دے، تعمیر کر دے، جھوٹھا
کوڑا سودا کر گئے، گوریں آء پئے (6)

لہندی بولی دے علاقے وچ اج وی اُچی عمارت نوں ماڑی آکھ دے نیں۔ ایسے لئی پاکپتن، دیپالپور، اوکاڑہ دے
کئی پنڈاں دے ناں وی اوٹھے ماڑیاں دے کارن ایویں ای نیں۔ ماڑی پتن (گوگیرہ) ماڑی چکوکا (منجن آباد) ماڑی
محمدی (حویلی لکھا)۔

ایہہ گل صاف نثر دی ہے کہ پنجابی کلاسک دائمڈھلا سوما لہندی ہے۔ بابا فرید توں خواجہ فرید تائیں سمجھناں وچ
لہندی دا پرچھاواں ڈھکواں دکھالی دیندا ہے۔ ہندو راجیاں توں لے کے انگریز راج تیکر پنجاب دیاں سیماں دے سنگڑیویں،
جغرافیائی ونڈاں تے دھاڑویاں دیاں بولیاں کارن بولی دے لہجے بندے گئے تے اخیر گریسن نے ہک لیک وادہ دتی۔ اس
لیک موجب بابا فرید لہندی دے علاقے وچ وسدے ہاں۔ ایس دے نال نال اوہناں دے شلوکاں دی پھرولا پھرالی توں
وی ایہہ گل اُگھڑدی ہے کہ بابا فرید دے کلام دائمڈھلا رنگ تے سبھا لہندی ای ہے، پر ہک وڈے سوجھوان دا نگوں اوہ بولی دے
دو جے انگاں تے سو پھن نوں اکھوں پر دکھانہیں کر دے۔

حوالے

- 1- پروفیسر محمد حبیب: سلطان محمود غزنوی؛ مترجم: سید جمیل حسین علیگ، تخلیقات، لاہور 1998ء ص 17
- 2- Grierson on PUnjabi; Institute of Punjabi Language & Culuture,
Lahore 2001, P-6
- 3- گرچرن سنگھ، ڈاکٹر: فرید۔ کوی دی پرپرا؛ ترپت کور، شیخ فرید، دو جائیڈیشن، بھاشا و بھاگ، پٹیا لہ 1990ء ص 70
- 4- بابا فرید: آکھیا بابا فرید نے؛ مرتب: محمد آصف خاں، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور 2001ء ص 148, 141,
143, 154, 158, 159, 171, 174, 181, 185, 187, 317, 202, 209, 211, 213,
219, 229, 204
- 5- ادہی، ص 184
- 6- ادہی، ص 189